

Р. О. Стефанчук*

ОСОБИСТА СВОБОДА ТА ПРАВО НА СВОБОДУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Одним із найбільших досягнень людини є її свобода. Як зазначає Д. А. Керімов “людське життя набуває сенсу лише в умовах справжньої свободи. Лише свобода все людське перетворює у справжнє людське, та лише за умов свободи особистість отримує можливість для розкриття та розвитку свої здібностей та талантів, для вияву ініціативи та вольових прагнень”¹. Враховуючи вказану роль та значення такого особистого немайнового блага, як свобода, законодавець встановлює для неї спеціальний правовий режим, який розкривається, в тому числі, і через систему особистих немайнових прав фізичної особи.

Однак, у сучасній літературі практично немає робіт, які стосуються аналізу сучасних питань цивільно-правового режиму свободи в контексті права на свободу. З-поміж інших можна відмітити праці Л. О. Красавчикової, Л. В. Красицької, М. М. Малєїної, М. Л. Нохріної та інших. Саме в них були започатковані спроби вирішення зазначеної проблеми та дано власне авторське бачення. Натомість, сьогодні практично у жодній роботі не проводиться дослідження особистої свободи та її цивільно-правового режиму як особистого немайнового блага. І саме тому метою вказаної статті є визначення правового режиму особистої свободи у сфері природного існування.

В літературі і в законодавстві поняття “свободи” є полісемантичним, і, як точно вказують деякі науковці, вона є “... одним із найбільш містких, складних та багатограних понять. Існують різні аспекти свободи — економічний, політичний, юридичний, моральний, духовний та ін. Відповідно і висунуто велику кількість різноманітних її концепцій, трактовок, визначень... Кожен бачить у свободі те, що бажає побачити. Але є і об’єктивні засади свободи, серед яких на першому місці є необхідність”². У літературі також висловлюється думка, що, враховуючи можливі варіації у розумінні поняття свободи, вона може включати такі аспекти: 1) пізнання необхідного; 2) можливість вибору, наявність альтернативи; 3) захищеність від небажаних впливів (свобода від насилля, голоду, злидарства тощо); 4) свобода як відсутність зовнішніх обмежень (“роблю, що забажаю”); 5) здатність досягнення цілей, самореалізація особистості³. І саме з точки зору необхідності та можливості поліваріантності поведінки і трактується найбільш загальне, філософське поняття “свободи”⁴.

© Стефанчук Р. О., 2007

* проректор з наукової роботи Хмельницького університету управління та права, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, старший науковий співробітник Подільської лабораторії Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Керімов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — М.: Аванта+, 2001. — С. 443.

² Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. — Саратов: Изд-во Саратовской гос. академ. права, 2004. — С. 39.

³ Орлова О. В. Гражданское общество и личность: политико-правовые аспекты. — М.: Изд-во Академического правового университета, 2005. — С. 55-56.

⁴ Так, зокрема у філософській літературі зустрічаються такі найбільш вживані визначення “свободи”, як-от: “свобода полягає саме в тому, щоб... бути залежним від самого себе, визначати самого себе” (Гегель. *Енциклопедія філософських наук*: В трех томах. — М.: Мысль, 1974. — Том 1. Наука логики. — С. 124); “свобода полягає саме в тому, що ми можемо діяти чи не діяти відповідно до нашого бажання та вибору” (Локк Дж. *Избранные философские произведения*: В двух томах. — Том 1. — М.: Изд-во соц.-эконом. лит.-ры, 1960. — С. 259) тощо.

Водночас, широта вказаного поняття ставить під сумнів доцільність та практичність існування такого блага у визначеному вигляді. І тому в літературі чітко відмежовують “позитивну” та “негативну” свободу. При цьому поняття “позитивної свободи” головним чином належить до духовної сфери та передбачає певну максимальну можливість для “самореалізації” кожного індивідуума, відповідно до його здібностей, тоді як метою “негативної свободи” є така організація суспільного порядку, за якої, незважаючи на всі обмеження та стримування, що накладаються в інтересах усього суспільства на індивідуальні дії громадян, сфера для індивідуального вибору була б настільки широкою, наскільки це сумісно із суспільним благом⁵. І тому пріоритет належить максимальному забезпеченню останньої “негативної свободи”, ідея якої практично однозначно підтримувалася усіма видатними мислителями минулого (Т. Гобсом, Дж. Локом, Ш. Монтеск’є, І. Кантом, Г.В.Ф. Гегелем та ін.) як свободи, що опирається на закон та мораль. І саме в такій свободі вони вбачали право.

Аналізуючи вказане розуміння свободи, С. С. Алексеев пише, що: “... саме в праві свобода людей отримує реальний та забезпечений характер та плюс до того, ще й відповідно до своєї невіддільності від “власного” змісту права, його структури набуває такі особливості, коли вона: по-перше, існує у вигляді суб’єктивних прав і, значить, завжди у суворо визначених межах (“мірі”), що дозволяє відсікти від свободи та активності людини їх крайні, негативні прояви, в першу чергу такі, як свавілля, самовільність; по-друге, виражається у чіткій юридичній матерії, в її структурах, юридичних конструкціях, які дозволяють не лише зробити свободу реальною, але й на практиці переключити свободу (свавілля) людей у ділову активність, у творчу працю, що створює”⁶. Підтримуючи такий підхід по суті, О. Е. Лейст резонно зауважує, що право це “... не тільки міра допущення, але й міра обмеження свободи”⁷, підкреслюючи при цьому, що свободи без меж не існує.

Однак таке розуміння свободи, яке є доволі важливим для загального розуміння права в цілому та його філософії⁸, водночас є мало застосованим для предмета нашого дослідження. Адже “свобода” як загальноохоплююче поняття та сутність права об’єктивного не може водночас бути і об’єктом суб’єктивного права. Свого часу це підмітили окремі вітчизняні науковці, які вказували, що “... в об’єктивному праві реалізується об’єктивна свобода, у здійсненні суб’єктивного права — суб’єктивна свобода особистості”⁹. І саме тому, при розгляді питання про свободу, як особисте немайнове благо та об’єкт приватного права, мова повинна йти не стільки про загальне поняття “свободи правової”, скільки про поняття “свободи особистої”¹⁰. Важливість виділення саме “особистої свободи”

⁵ Ллойд Д. Ідея права / Пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашева. — М.: Книгодел, 2004. — С. 159.

⁶ Алексеев С. С. Избранное. — М.: Статут, 2003. — С. 223

⁷ Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. — М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. — С. 38.

⁸ При чому саме на засадах розуміння права, як міри свободи, а юриспруденції — як науки про свободу вибудована “лібертарна концепція” В. С. Нерсесянца (Див.: Нерсесянц В. С. Право і закон. Из истории правовых учений / Отв. ред. Л. С. Мамут. — М.: Наука, 1983. — 366 с.; Нерсесянц В. С. Право — математика свободы. Опыт прошлого и перспективы / Отв. ред. М. М. Славин. — М.: Юристъ, 1996. — 160 с.; Нерсесянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства: Для юридических вузов и факультетов. — М.: Норма, Инфра-М, 1998. — С. 288 с. та ін.)

⁹ Сокуренко В. Г., Савицкая А. Н. Право. Свобода. Равенство. — Львов: Выща школа, 1981. — С. 92.

¹⁰ При цьому, слід зауважити, що в юридичній літературі, з огляду на зазначену полісемантичність поняття “свобода” може вживатись і в інших значеннях, зміст яких визначається з урахуванням методу галузевого правового регулювання. Так, зокрема, з точки зору конституційного права поняття “свобода” тісно вживається разом із поняттям “права”, утворюючи стійке словосполучення “права та свободи людини”. Відмінність між цими поняттями, як зазначається в літературі, є не абсолютною, а відносною, оскільки будучи за своєю природою людськими можливостями, вони розрізняються головним чином за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Так, права людини, зазвичай здійснюються за наявності певних юридичних засобів, “механізмів”, а свободи людини у багатьох випадках можуть здійснюватись і без такого втручання держави (див.: Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. / Голова ред. кол. В. Я. Тацій. — Х.: Право, 2003. — С. 21).

полягає в тому, що вона дасть нам можливість відокремити від інших різновидів “юридичної свободи”. Сприймаючи висловлене в літературі твердження, що свобода, як і право на неї, є “... всеосяжним і стосується усіх сфер життя людини, а не лише сфери її приватного життя”¹¹, ми все ж таки звертаємо увагу, що саме для цивільного права важливим є виокремлення саме “особистої свободи”, оскільки завдяки своєрідному приватно-правовому механізму “особиста свобода” зможе отримати свій належний правовий режим, а відповідно гарантії розвитку та охорони. Крім цього, поняттям “особистої свободи” не вичерпується поняття “свободи юридичної”, оскільки навіть у приватно-правовій сфері така свобода може включати й інші складові, які мають відсторонене відношення до сфери особистих немайнових прав, зокрема, “свобода договору”, “свобода підприємницької діяльності” тощо.

Аналізуючи поняття “особистої свободи”, потрібно відмітити, що як і в дореволюційній¹², так і в сучасній літературі¹³ дане поняття розуміють як переважно розуміють нормативно закріплену можливість особи безперешкодно вчиняти дії, вчинки на власний розсуд, незалежно від кого б то не було (вільно) розпоряджатись собою, своїми діями та вчинками, своїм часом, не порушуючи свободи інших. Такий самий підхід до розуміння свободи як свободи особистої (фізичної) закладений і в позиції Європейського Суду з прав людини¹⁴. Тому, зважаючи на вказане, ми вважаємо, що поняттям *особиста свобода* слід охоплювати *особисте немайнове благо фізичної особи, суть якого полягає у можливості вільно, на власний розсуд, з метою задоволення власного інтересу та переслідування особистої мети визначати свою поведінку та приймати рішення*.

Питання про необхідність цивільно-правової регламентації можливостей щодо власної свободи надзвичайно рідко розглядались у науковій цивілістичній літературі, надаючи перевагу застосуванню кримінально-правового методу регулювання та охорони відповідних відносин. Але навіть якщо таке питання і ставилось у юридичній літературі, то формулювалось воно переважно в аспекті необхідності закріплення цивільно-правової охорони у випадку порушення особистої свободи. Так, зокрема, М. С. Малєїн, свого часу писав, що: “кодіфіковане цивільне законодавство неповно регулює відносини особистого характеру ... застосування примусових засобів медичного та допоміжного характеру, ... що обмежують особисту свободу, суворо регламентуються кримінальним законодавством ... Доцільно було б встановити також у законі судовий контроль і для випадків примусового поміщення у психіатричну лікарню осіб, які не вчинили дій, що підпадають під ознаки якого-небудь злочину”¹⁵.

¹¹ Кодифікація приватного (цивільного) права України / А. С. Довгерт, О. А. Підпригора, Д. В. Боброва та ін. / За ред. А. С. Довгерта. — К.: Український центр правничих студій, 2000. — С. 160.

¹² Див.: Балабанов М. Личная свобода (неприкосновенность личности, жилища, частной переписки и свобода передвижения). — К.: Издание Е. М. Алексеевой, 1905. — С. 5; Гамбаров Ю. С. Свобода и ее гарантии. Популярные социально-юридические очерки. — СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1910. — С. 107-109 та ін.

¹³ Див.: Шумак І. О. Громадянські права і свободи людини за Конституцією України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2000. — С. 10-11; Права человека: Учебник для вузов / Васильева Т. А., Карташкін В. А., Колесова Н. С. и др. / Отв. ред. Е. А. Лукашева. — М.: НОРМА, 2001. — С. 145; Раянов Ф. М. Проблемы теории государства и права (Юриспруденции): Учебный курс. — М.: Право и государство, 2003. — С. 199; Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2004. — С. 121 та ін.

¹⁴ Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — С. 183.

¹⁵ Малєин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР. — М.: Юрид. лит., 1981. — С. 39.

Водночас такий підхід, попри його певну прогресивність, а також попри те, що і справді особиста свобода в переважно потребує здебільшого цивільно-правового захисту, є неповним. Очевидно, що сьогоденний стан суспільних відносин ставить перед правом завдання визначити не лише охоронний характер можливостей фізичної особи щодо її особистої свободи, але й забезпечити повноцінну, безперешкодну можливість бути визнаною носієм відповідної особистої свободи, а також гарантувати її використання в межах, що передбачені чинним законодавством. І саме вказані передумови, на нашу думку, спонукали законодавця включити до структури ЦК України положення, якими б регламентувались можливості щодо особистої свободи у вигляді *права фізичної особи на свободу*.

Аналізуючи право на свободу, слід відмітити, що його важливість додатково обумовлюється тим, що воно віднаходить своє місце також і в ст. 29 Конституції України, ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо. Однак, попри виокремлення права на свободу в літературі ставиться питання про самостійну природу даного права. Так, окремі науковці взагалі не виділяють право на свободу, не визнаючи за ним природи окремого суб'єктивного права¹⁶, інші вважають, що право на свободу (в тій чи іншій інтерпретації) є складовою частиною інших суб'єктивних прав, зокрема, права на недоторканість¹⁷, права на безпеку¹⁸ тощо. На нашу думку, право на свободу є окремим особистим немайновим правом фізичної особи. Попри його близькість із іншими поняттями та категоріями, воно має достатньо самостійний характер.

Однією із перших, хто обґрунтував цю думку із цивілістичного боку, була Л. О. Красавчикова, яка зазначає, що право на особисту свободу тісно пов'язане з правом на особисту недоторканність, але не зводиться до нього. Право на особисту свободу, на її думку, означає відповідну міру можливої та юридично дозволеної поведінки громадянина розпорядитися собою, своїми вчинками та часом. А право особи на особисту недоторканність в об'єктивному розумінні — це сукупність цивільно-правових норм, які передбачають неприпустимість будь-якого посягання на особистість з боку будь-кого, за винятком випадків, передбачених законом.¹⁹ Подібну позицію зайняв і І. Л. Петрухін, який вважає, що право людини на свободу полягає в тому, що вона може повністю розпоряджатись собою (за винятком виконання службових обов'язків), розпоряджатись своїм вільним часом, безперешкодно пересуватися по території держави, обирати місце проживання, вільно спілкуватися з будь-ким, діяти так або інакше, не виходячи за рамки правомірної поведінки²⁰. Важливість цих визначень полягає не лише в тому, що вони є фактичною першою спробою сформулювати цивільно-правове визначення

¹⁶ Див.: *Малеина М. Н.* Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. — М.: МЗ Пресс, 2000. — С. 86-97; *Толстой В. С.* Личные неимущественные правоотношения. — М.: ООО «Издательство «Элит»», 2006. — С. 93-116 та ін.

¹⁷ Див.: *Гулиев В. Е., Рудинский Ф. М.* Социалистическая демократия и личные права. — М.: Юрид. лит., 1984. — С. 109; *Фарбер И. Е.* Свобода и права человека. — Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1974. — С. 185-186 та ін.

¹⁸ *Красицька Л. В.* Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян: Монографія. — Донецьк: Видавництво ДІВС МВС України, 2002. — С. 104.

¹⁹ *Красавчикова Л. О.* Понятие и система личных, не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Уральская гос. юрид. академия. — Екатеринбург, 1994. — С. 30.

²⁰ *Петрухин И. Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение: Общая концепция, неприкосновенность личности. — М.: Наука, 1985. — С. 28.

права на свободу як окремого суб'єктивного права, але й в тому, що це визначення вперше охопило не тільки негативний аспект права на свободу, але й відзначило наявність у змісті цього права і активних повноважень. Адже переважна більшість попередніх визначень так чи інакше ставили на перше місце при аналізі змісту права на свободу його негативний аспект. Зокрема, М. Д. Єгоров вважає, що "право на особисту свободу як суб'єктивне цивільне право означає юридично забезпечену можливість вимагати від суду припинення дій будь-яких осіб, якщо вони обмежують особисту свободу громадянина (свободу пересування, обрання місця проживання, трудової діяльності, відпочинку, навчання і т. д.)"²¹. Натомість В. Л. Слесарев навіть попри те, що при визначенні даного права менше концентрує уваги на його захисті, все рівно акцент робить на пасивний аспект у змісті даного права. Він зокрема зазначає, що право на особисту свободу має своїм змістом право уповноваженої особи вимагати від усіх осіб (у тому числі і від державних органів) утримання від будь-яких дій, що обмежують особу у визначенні нею своєї поведінки в індивідуальній життєдіяльності на власний розсуд, крім випадків, передбачених законом.²²

Хоча існують у літературі й абсолютно протилежні точки зору. Так, якщо вказані визначення безпідставно звужують сферу можливостей, що включаються у право на свободу, то в літературі трапляються твердження, які безпідставно розширюють межі та зміст права на свободу. Так, М. П. Авдеєнкова та Ю. А. Дмитрієв, визначаючи право на свободу в аспекті такої його складової, як право на "фізичну свободу" включають до переліку його повноважень низку не правомочностей, а окремих суб'єктивних прав, зокрема, право на життя, право на захист від тортур, насилля, поведження та покарання, що принижує людську гідність, право на недопущення фізичних страждань та право на особисту недоторканість.²³ Такий підхід поділяють і окремі вітчизняні автори, однак їх підхід є ще "більш масовим", оскільки вони, змішуючи всі права в одне, без виділення жодних ознак правової галузевості включають у право на свободу практично всі відомі права та свободи, що передбачені у Конституції України, основних міжнародних актах з прав людини, ЦК України, СК України та КК України²⁴. Зрозуміло, що такі підходи є не виправданими, оскільки вони змішують поняття свободи як загальнофілософської категорії та поняття свободи як категорії особистої, як об'єкта відповідних особистих немайнових прав. Крім цього, вони збивають в єдине, не зважаючи на існуючі галузеві особливості, всі реальні можливості, які бодай чимось пов'язані із поняттям свободи. Такий підхід зводить нанівець будь-яке галузеве виокремлення свободи в праві. Так, свого часу ще Ю. С. Гамбаров говорив про необхідність виокремлення свободи публічного права, яку визначають, як "свободу від держави" чи державного свавілля, та свободи цивільного права, якою є "свобода від третіх осіб" чи, точніше, свобода від неправомірних дій цих осіб²⁵. Беручи до уваги сказане вище, робимо висновок, що свобода притаманна будь-якому праву, тому значення таких концепцій із наукової точки зору викликає сумніви.

²¹ Єгоров Н. Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. — С. 132.

²² Слесарев В. Л. Объект и результат гражданского правонарушения. — Томск: Изд-во ТГУ, 1980. — С. 131.

²³ Авдеєнкова М. П., Дмитрієв Ю. А. Право на физическую свободу // Государство и право. — 2005. — № 3. — С. 13.

²⁴ Див.: Пунда О. О. Право на свободу: Монографія. — Хмельницький: ТВО НВП «Еврика», 2006. — С. 52-55.

²⁵ Гамбаров Ю. С. Свобода и ея гарантии. Популярные социально-юридические очерки. — СПб.: Типографія М. М. Стасюлевича, 1910. — С. 108.

На нашу думку, беззаперечно, що право на свободу є окремим самодостатнім та фундаментальним особистим немайновим правом фізичної особи. За своєю природою право на свободу є суб'єктивним цивільним правом і покликано забезпечити можливість фізичній особі вільно на власний розсуд визначати міру своєї поведінки. Але чи тільки це є визначальним для даного прав? Вочевидь, що ні. Адже фізична особа, яка наділена відповідним правом на свободу, по-перше, повинна бути законодавчо *визнаною носієм відповідного блага, яким є особиста свобода*.

По-друге, фізична особа повинна мати можливість *визначити сферу своєї свободи*, в межах, що встановлені чинним законодавством та/або моральними засадами суспільства. Адже, як вірно відмітила М. Л. Нохріна (Апраніч), критерієм виділення права на свободу повинна стати сфера особистого життя чи індивідуальної життєдіяльності, де надається особиста свобода²⁶. І саме на визначення цієї сфери і повинні бути спрямовані погляди науковців. При цьому даремними, на нашу думку, є застереження В. Л. Суховерхого, який побоюється, що спроба визначити сферу особистого життя шляхом перерахування відносин, які складають її зміст і за якими закінчуються її межі, може бути невдалою, оскільки життя людини не лише знаходиться у нерозривній єдності із її суспільним життям, але й не мислиться, як щось відособлене.²⁷ Вважаємо, що сфера особистого життя повинна, в першу чергу, бути визначена його немайновим характером, що дасть можливість виділити "особисту свободу" з-поміж інших приватно-правових свобод, про які говорилось вище. Тому, беручи до уваги, що сфера приватного немайнового життя включає дві основних складових: природне (біопсихічне) існування та соціальне буття, то і свобода повинна мати диференціацію на *особисту свободу в сфері природного існування* та *особисту свободу в сфері соціального буття*. При цьому перша свобода буде об'єктом права на свободу, яке в контексті визначеності сфери його застосування доцільніше було б перейменувати на *право на свободу природного існування*. Друга свобода — свобода в сфері соціального буття відповідно повинна бути визнана об'єктом *права на свободу соціального буття*, яке буде розглядатись у відповідному структурному підрозділі роботи.

По-третє, право на свободу повинно створювати можливість фізичній особі *використовувати надану їй свободу*, в межах, що визначені законом. Таке використання може відбуватись, насамперед, шляхом закріплення можливості вільно, на власний розсуд, із метою задоволення власного інтересу та переслідування особистої мети визначати свою поведінку та приймати рішення у відповідній сфері. Але таке бачення є необхідним, однак не повним. Тому що особа не лише повинна мати можливість здійснювати вказану свободу, але й мати гарантії, що таке здійснення буде відбуватись впродовж її життя. І при цьому її воля та волевиявлення не будуть змінені ні в результаті неправомірної волеспотворюючої поведінки інших осіб, ні в результаті власної поведінки адикційного характеру²⁸.

²⁶ Нохріна М. Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имуществом. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. — С. 49.

²⁷ Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.712 / Свердловский юрид. ин-т. — Свердловск, 1970. — С. 10-11.

²⁸ На сьогодні питання адикції в праві несправедливо залишається поза увагою науковців. Особливу цікавість її дослідження повинно представляти в сфері дослідження права на особисту свободу. Адже на фоні масово зростаючих залежностей (наркотики, спиртне, азартні ігри, колекціонування тощо) фізична особа, як правило, з власної згоди може втрачати можливість самостійного та вольового прийняття рішень та визначення власної поведінки. Я вірно відмічає М. О. Стефанчук "руйнівний характер адикції виявляється в тому, що ... емоційні зв'язки з людьми втрачають свою значимість, стають поверхневими. Спосіб адиктивної реалізації з засобу поступово перетворюється в мету" (див.: Стефанчук М. О. Адикція як підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 3-4 (19-20). — С. 174).

По-четверте, право на свободу, як вже відзначалось вище, не слід розглядати, як закріплену законом всездозволеність. Воно має передбачені законом межі, оскільки неконтрольована свобода людини може перерости у свавілля. І тому, право на свободу в окремих випадках може бути обмеженим на законних підставах. Вказані підстави є доволі різноманітними і не мають певного єдиного переліку. Так, окремі із них мають характер кримінально-правових санкцій, зокрема, затримання фізичної особи, її арешт чи тримання під вартою за умови, що вони вчинені на підставах та в порядку, що передбачений чинним законодавством. Обмежує право на свободу також і примусова госпіталізація фізичної особи до психіатричного закладу (ст. ст. 14, 17 Закону України “Про психіатричну допомогу”), примусове стаціонарне лікування осіб, які хворі на особливо небезпечні інфекційні хвороби (ст. 28 Закону України “Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення”²⁹, ст. 22 Закону України “Про захист населення від інфекційних хвороб”³⁰) тощо.

З огляду на все вище наведене, ми хотіли б запропонувати власне визначення *права на свободу (у розумінні “право на свободу природного існування”) як особистого немайнового права фізичної особи, яке полягає у можливості визнати фізичну особу володільцем особистого немайнового блага, яким є особиста свобода, можливості вільно, на власний розсуд, відповідно до своїх потреб, інтересів та мети, в межах, що передбачені законом, визначати свою поведінку та приймати рішення у сфері природного існування, а також можливості вимагати від усіх та кожного не порушувати вказане право та не вчиняти будь-яких інших дій, що впливають на його зміст, обсяг чи можливість самостійного та вільного волевиявлення.*

Однак, як і будь-яке право, право на свободу фізичної особи в сфері природного існування повинно мати *належний захист* та інші *передбачені законом гарантії*. До гарантій здійснення права на свободу природного існування, законодавець відносить заборону будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу (ч. 2 ст. 288 ЦК України). Заборона будь-яких форм фізичного чи психічного тиску на особу означає, що поведінка особи повинна формуватись лише залежно від її волі в межах, що передбачені чинним законодавством. І ніхто не має права змінювати дану поведінку як внаслідок психічного тиску на людину (наприклад, шляхом погроз, шантажу, обману, гіпнозу тощо), так і внаслідок фізичного тиску (наприклад, шляхом утримування особи силоміць, в тому числі і взяття у заручники, “домашній арешт” тощо). Законодавець також забороняє втягування фізичної особи до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів чи інших форм прищеплення їй певної залежності від тих чи інших факторів зовнішнього світу, що можуть впливати на придушення волі особи.

Однак законодавець не визначає виключного переліку тих дій, які можуть впливати на неправомірне обмеження права на свободу. Натомість, він вводить заборону і на вчинення будь-яких інших дій, що порушують право на свободу, до яких можна, зокрема, віднести: а) тримання фізичної особи в неволі;

²⁹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. // ВВР. — 1994. — № 27. — Ст. 218.

³⁰ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2004 р. // ОВУ. — 2000. — № 17. — Ст. 690.

б) безпідставне затримання особи, окрім випадків, коли затримання здійснене на підставах і в порядку, що встановлені законом, зокрема ст. 29 Конституції України, ст. ст. 106, 106¹, 115, 139, 156, 165² КПК України тощо; в) безпідставний арешт або тримання під вартою, окрім випадків, коли вони здійснені не інакше як за вмотивованим рішенням суду, а також на підставах та в порядку, що передбачені чинним законодавством. При цьому у випадку нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити тримання під вартою може застосовуватись і без попереднього вмотивованого рішення суду, але його обґрунтованість впродовж 72 годин повинна бути перевірена судом (ст. 29 Конституції України); г) інші випадки, які безпідставно порушують право особи на свободу.

Отже, з огляду на наведене вище, потрібно визначити, що сьогоденний стан забезпечення цивільно-правового режиму особистої свободи в сфері природного існування потребує суттєвого вдосконалення. Насамперед, це стосується розширення права на свободу природного існування, а також встановлення його меж і максимально повного переліку його гарантій. Важливим також вбачається нам визначення співвідношення із іншими суміжними правами, на що і будуть спрямовані наші наступні наукові розвідки.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 3 травня 2007 року)*

